

№24667.1851 / О предоставлении 4-летней льготы от платежа податей и повинностей причисляемым в оклад сыновьям отставных нижних чинов Черноморского флота, поселяемым в селении Константиновка близ Николаева. С.234-235.

11. *Писецкий Д.А.* Социокультурный портрет военнослужащего австрийской армии в начале XIX в.: по свидетельствам российских современников : Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Тамбов, 2006 : [Электрон. ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/sotsiokulturnyi-portret-voennosluzhashchego-avstriiskoi-armii-v-nachale-xix-v-po-svidetelstv>

12. *Скрябін О.* Офіцерський корпус Австро-Угорщини напередодні Першої світової війни: основні аспекти підготовки і проходження служби // Людина і техніка у визначених битвах світових воєн XX століття: Зб. тез доповідей Міжнар. наук. конф. (Львів, 21–23 жовтня 2015 р.). – Львів: НАСВ, 2015. – С.180-183.

13. Вооруженные силы Австро-Венгрии: в 2 ч. – СПб: Военная типография, 1912. – Ч. II. – 222 с.

14. *Шумский К.* Очерки мировой войны на суше и на море. Обзор военных действий на главных театрах: с чертежами и рисунками. – Пг. : Издание Т-ва А.Ф.Маркс, 1915. – 252 с.

15. *Грицак Я.* Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століття. – К.: Генеза, 1999. – 358 с.

16. *Лозинський А.Ф.* Участь галицьких українців у територіальних і національних формуваннях Австро-Угорської армії // Історичні пам'ятки Галичини: матер. Четвертої наук. краєзн. конф. – Львів: Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – С.417-425.

17. *Литвин С.* Військові діячі Західноукраїнської Народної Республіки // Воєнна історія. – 2008. – №8(42): [Електрон/ ресурс]. – Режим доступа: http://warhistory.ukrlife.org/6_08_4.html

Отримано: 18.07.2018 р.

УДК 355.233.231.1:94(477)“1919/1920”

Науменко А.О., кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, полковник, начальник науково-дослідної лабораторії кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ НУО України (м. Київ)

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ В АРМІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ ДОБИ ДИРЕКТОРІЇ: ОСНОВНІ СТРУКТУРИ ТА ЗМІСТ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті на основі архівних документів, матеріалів преси та інших джерел висвітлюються основні особливості організації і проведення національно-патріотичного виховання в армії Української Народної Республіки доби Директорії на початку 1919–1920 рр. Висвітлено мету, основні напрямки діяльності та процес створення відповідних органів в Українській армії, а також зміст їх роботи.

Ключові слова: Директорія, Українська Народна республіка, Армія УНР, військова частина, дивізія, бригада, полк, старшини, козаки.

Доба Директорії Української Народної республіки (далі – УНР) дає багато повчальних, як негативних, так і позитивних, прикладів організації національної армії. Тоді національно-патріотичне виховання було важливим напрямом діяльності командування Армії УНР. Це обумовлювалося необхідністю проведення широкої роз'яснювальної та просвітницької роботи у військах щодо державної політики уряду УНР, формування у старшин і козаків почуття національної свідомості і патріотизму, боротьби з масованою й ефективною пропагандою більшовиків. З цією метою в органах управління Української армії створювалися спеціальні структурні підрозділи, на

які покладалася така робота.

Спеціальних наукових праць, які б всебічно розкривали дане питання написано небагато. Переважно це науковий доробок сучасних вітчизняних науковців. Ці роботи, різноаспектно вивчаючи період Директорії УНР, різною мірою торкалися і національно-патріотичного виховання українських вояків [13–19; 22–23]. Основну джерельну базу дослідження становлять архівні документи, що зберігаються у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління (далі – ЦДАВО) України [1–11]. Крім того, спираємося на матеріали тогочасної преси та мемуари учасників подій 1918–1920 рр.

Першою установою, яка здійснювала пропагандистське забезпечення серед особового складу і населення стало утворене 30 грудня 1918 р. Управління преси і інформації. Його завданням було інформувати "... широкі народні маси ... про самостійно-державні інтереси УНР як також заступати ці інтереси за кордоном". Головою його став О. Назарук. На організацію роботи Управління преси і інформації було виділено 25 млн. карбованців [25]. Структурним підрозділом цього управління в армії стало Інформаційне бюро Армії УНР [26]. Тоді ж у Генеральному штабі Армії УНР як структурний підрозділ створено інформаційний відділ у складі таких посадових осіб: начальник відділу, два помічники, інструктор і технічні працівники [2, арк.86].

Філії Інформбюро існували при штабі Армії УНР, штабах корпусів і дивізій [27, с.55]. Свою роботу воно здійснювало за допомогою друкованої продукції, що поширювалася серед особового складу. В січні 1919 р. друкарська секція Інформбюро розповсюдила 7 відозв, одну інструкцію, земельний закон загальною кількістю 212 тис. примірників. Тоді ж одержано для подальшого розповсюдження газет п'яти назв кількістю 121 248 примірників, відозв 10-ти назв 225 тис. примірників. Розповсюджено було на той час газет – 121082 примірники, відозв – 192355, книжок – 20115 [3, арк. 63]. Командування суворо вимагало, щоб агітаційна література насамперед постачалася у ті військові частини, що відбували на фронт [5, арк.138].

Одночасно з Інформаційним бюро у частинах на громадських засадах були утворені культурно-освітні комітети, які узгоджували напрями своєї діяльності з Інформбюро як вищою керівною установою та були йому підзвітні. Про організацію роботи цих інституцій у "Сірій дивізії" свідчить В. Прохода. "Інформбюро було утворено в ній у січні 1919 р., але спочатку діяльність цієї установи, завдяки неякісному підбору працівників була малокоординованою, а призначені в полки інструктори культурно-освітньої праці не відповідали своєму призначенню. Справа значно покращалася, коли на чолі цієї роботи став хорунжий Букшований, а його помічниками були поручник Драченко, козаки Дубрівний, Варивода, Савела, Лозовик, Михайленко" [20, с.117].

Роботу Інформаційного бюро у II-му Подільському корпусі М. Шляхтиченко характеризує негативно, вказуючи, що його працівники поширювали серед особового складу лі-

тературу, де закликалося до створення влади рад, що було більшовицькою пропагандою. Іноді самі агітатори не були добре ознайомлені зі змістом поширюваних ними прокламацій, що свідчить про низький рівень їх підготовки і особисту безвідповідальність щодо виконання покладених на них завдань. Пізніше стало відомо, що гасла, які пропагувалися у частинах II-го корпусу були політичною програмою партії українських соціалістично-революціонерів, що боролися за владу рад на Україні [28, с.55]. У частинах вони проводили вузькопартійну політику, натомість національно-патріотичне виховання в українських військах залишалося поза увагою Інформаційного бюро.

Військове керівництво самостійно намагалася організувати роботу з особовим складом. Вже 29 грудня 1918 р. вийшов наказ за №6, який визначав проведення навчальних і виховних заходів у частинах. Зазначалося, що для того щоб підготувати військо до захисту українського народу в усіх військових частинах проводити заняття "бойове, муштрове і фізичне – 3 години до обіду і наукове – 3 години після обіду... Старшині подбати, щоб заняття відбувалися точно, і всіх сил та хисту додати, щоб вони козаків інтересували, а наука якнайясніше освітлювала сучасний політичний мент" [7, арк.4зв].

Зверталася увага на створення у військових частинах бібліотек. Наголошувалося, що бібліотеки необхідно "... забезпечити широким національною літературою.., що розвинула б світогляд козака, та виховувала... любов до України, преданість інтересам Українського народу та нагадувала б про історичні традиції українського лицарства... В ... розкладі одводити час для читання..." [7, арк.4].

У більшості випадків така робота здійснювалася на громадських засадах, з ініціативи найкраще підготовлених старшин і козаків у порозумінні з командуванням частин. В. Прохода згадує про її організацію в частинах "Сірої" дивізії: "Культурно-освітня праця в полках проводилася добровільно повсталими культурно-освітніми комітетами з людей, дійсно бажаючих без користи для себе працювати на культурно-освітній ниві. Праця цих комітетів, не набираючи офіційно урядової форми і користуючись довір'ям і пошаною козацтва, давала добрі наслідки. Надто зверталася... увага на виховання козака... В справі виховання козака культурно-освітні комітети значно допомагали начальству, працюючи в

контакті з ним” [20, с.117].

Командування української армії намагалося впорядкувати роботу цих органів. Тому 20 січня 1919 р. була впроваджена посада інспектора війська УНР по справам національно-культурно-політичним, що підпорядковувася військовому міністру і користувався правами начальника головного управління. На цю посаду призначено полковника Олександра Пількевича [4, арк.36]. У наказі інспектора від 2 лютого 1919 р. №110 вимагалось активізувати роботу по національно-патріотичному вихованню вояків. Командирам частин ставилася вимога організувати національно-просвітні органи, завдання яких полягало у піднесенні почуття національної свідомості та патріотизму у військовослужбовців. Вимагалось залучати до цієї роботи найкраще підготовлених старшин і козаків. Особливо зверталася увага на важливе місце старшинського корпусу у вихованні особового складу. Зокрема наголошувалося: “Нагадую ... всім національно-свідомим старшинам про їх святий обов’язок ширити серед козацьких мас ідею нашої української державності. На допомогу собі прошу закликати всі сили всіх національно-культурних і політичних інституцій, як місцевих просвіт... і національних союзів”. До роботи з особовим складом залучалася у такий спосіб і національно свідомі громадськість. Крім того, у наказі вимагалось активніше впроваджувати у військовому середовищі українську мову, зокрема зазначалося: “... треба ... перетворити нашу армію на твердо-національно-культурних підставах не тільки з зовнішнього виду, але й по внутрішньому змісту. В ... рядах армії повинна лунати тільки українська мова, українська команда, українська пісня...” [4, арк.35-36].

У ході змін організаційно-штатної структури українських військ вдосконалювалася і організація органів, що безпосередньо організовували національно-патріотичний вплив на свідомість старшин і козаків. Так, Тимчасовий штат управління начальника запасних частин республіканських військ передбачав такий структурний підрозділ як “Освітній відділ”. До його складу входило 5 осіб – начальник відділу, його помічник і керівники секцій: культурно-просвітньої, музично-артистичної, філії інформаційного бюро [8, арк.60-60зв]. Цей відділ створювався для роботи з особовим складом, який був щойно мобілізований і проходив початкову військову підготовку, що включала і заходи національно-патріотичного

виховання. 3 березня 1919 р. введений у дію тимчасовий штат культурно-освітнього управління в складі Головного управління Генерального штабу. До нього входили такі підрозділи: канцелярія – 7 осіб, відділ освітньо-адміністративний – 7 осіб, відділ видавничо-господарський – 8 осіб, Редакційно-термінологічна комісія – 9 осіб. Пізніше до складу цього управління увійшов історичний музей, штат якого включав 3-х працівників [6, арк.3-4]. Згодом було розроблено Закон про організацію та мету діяльності Головної військової управи національної культури і освіти, на яку покладалася такі завдання: керівництво культурно-освітньою роботою у військах у дусі виховання воїнів свідомими своїх національних обов’язків, боротьба з розкладницькими тенденціями серед військовослужбовців, координування роботи громадських організацій, що працюють у військових колективах по національно-патріотичному вихованню старшин і козаків, співпраця з цивільною владою в напрямках роботи з особовим складом, розпорядження силами і засобами, що надає уряд і громадські організації для роботи у військах [9, арк.2-3].

Організаційна структура цього управління включала 7 відділів: адміністративно-організаційний, шкільний, бюджетно-видавничий, культурного життя вояків, громадського опікування, бюджетно-статистичний, фізичного виховання і спорту [9, арк.2-3]. Пропонувалося створити відповідні органи у частинах і підрозділах, зокрема у дивізіях (запасних бригадах) – культурно-освітні відділи, в окремих частинах (полках, куренях) – керівники культурно-освітньої праці, в сотнях (батареях, командах) – інструктори культурно-освітньої праці. За кількістю осіб: у дивізії – 7 осіб, зокрема начальник відділу, 3 помічники, друкар, 2 писарі; у полку – 2 особи, а саме – керівник культурно-освітньої праці та писар [9, арк.17].

Така організація культурно-освітньої роботи охоплювала всі ланки військового управління і вважалася цілком прийнятною. Водночас, зазначений закон мав певні недоліки, зокрема нечітке визначення ролі і місця нової структури в армії, надто узагальнено формулював її основні завдання, а відтак потребував ретельного доопрацювання.

Як позитивне можна відзначити проведення занять з особовим складом усіх категорій на історичні, суспільно-політичні й економічні теми, поширення у військових частинах і підрозділах різноманітної літератури на-

ціонально-патріотичного змісту, газет, журналів, іншої друкованої продукції, діяльність по розробленню і впровадженню у частинах і підрозділах штатних посад для організації національно-патріотичного виховання. Разом з тим, у роботі з воїнами виявилися суттєві недоліки, що негативно впливали на якість і стан національно-патріотичного виховання вояків УНР в цілому.

У багатьох випадках агітаційне забезпечення проводилося у військах не спеціально підготовленими і призначеними для цього посадовими особами, які мали спеціальну теоретичну підготовку, а окремими працівниками, які були наближені до політичних партій, останні ж, працюючи у військах, не стільки проводили державну політику уряду УНР скільки працювали в інтересах своїх партій, що не сприяло згуртуванню військових частин. Вони більше завдавали шкоди у роботі з особовим складом і не могли бути корисними у національно-патріотичному вихованні війська.

Суттєвим недоліком був недостатній рівень підготовки тих, хто безпосередньо працював з особовим складом – старшин. Як військові керівники вони були підготовлені добре і їх можна вважати справжніми професіоналами військової справи, але військовий досвід показав, що для роботи з людьми їм були необхідні ґрунтовні знання у сфері суспільно-гуманітарних наук, а саме їх старшинам і не вистачало.

У подальшому продовжувалася робота по створенню органів національно-патріотичного виховання воїнів. Впроваджувалися нові структури на окремих ланках військового управління, завданням яких полягало у здійсненні виховного впливу на особовий склад Армії УНР. 25 травня 1920 р. оголошено наказ за №96, що вводив у дію “Положення про організацію національно-освітньої праці в частинах Армії УНР і штат культурно-освітньої організації в складі дивізії чи запасової бригади” [1, арк.17]. У бригадах і дивізіях створювалися культурно-освітні відділи у складі 4-х старшин, а на рівні первинного підрозділу сотні (батареї) працював сотенний старшина – інструктор національно-освітніх справ. Як бачимо, не передбачалося створення проміжної ланки на рівні куренів. Так було тому, що центром роботи з вояками вважався первинний підрозділ – сотня (батарея), і сотенні (батареїні) інструктори одержували завдання безпосередньо з дивізійного або бригадного відділу. Недоліком такої організації було те,

що обов’язки інструктора покладалися на одного із старшин сотні (батареї), а спеціальна штатна посада не вводилася і додаткової платні за проведення національно-освітніх заходів у підрозділі не передбачалося [1, арк.18зв.]. Культурно-освітня робота передбачала виконання широкого комплексу різноманітних виховних заходів у підрозділі і даний старшина-інструктор фізично не завжди міг поєднати їх із службовими обов’язками по займаній посаді. Отже, така організація роботи у підрозділах не була продуманою до кінця.

Культурно-освітній відділ дивізії або бригади мав стежити за дотриманням встановленої системи національно-патріотичного виховання, організовувати забезпечення військ необхідною літературою, безпосередньо організовувати і проводити роботу у частинах, за що відповідав перед командиром з’єднання та культурно-освітнім відділом Військового міністерства, працювати з населенням щодо військових питань. До складу відділу входили такі посадові особи: начальник відділу та 3 інструктори-організатори національно-освітніх справ. Начальник відділу здійснював загальне керівництво його роботою, зокрема контролював діяльність інструкторів-організаторів і сотенних інструкторів, доповідав командирю дивізії (бригади) про роботу відділу, у культурно-освітньому відділі Військового міністерства одержував відповідні завдання та технічну допомогу.

Наступною посадовою особою був 1-й інструктор-організатор національно-освітніх справ, що фактично був заступником начальника відділу. На нього покладалося досить широке коло завдань. Він зокрема здійснював контроль за ходом виховного процесу у підрозділах, читав лекції для особового складу, інструктував сотенних інструкторів щодо організації і проведення національно-патріотичного виховання у підрозділах, влаштовував дивізійну бібліотеку, хор, театральні гуртки, організовував підбір і виховання сотенного активу з числа найкраще підготовлених козаків.

Завданням 2-го і 3-го інструкторів було інформувати командування про настрої населення, дбати про підготовку населення до вступу до війська, постачати агітаційні матеріали [12, с.32]. Характерно, що на 1-го інструктора покладалася великий обсяг роботи у військах, тоді як 2-й і 3-й інструктори працювали тільки з населенням. Така кількість працівників у культурно-освітньому відділі була занадто малою для роботи у військах.

У вересні 1920 р. організаційно-штатна структура культурно-освітніх відділів була значно змінена. Відділ очолював булавний старшина з правами командира окремого куреня, а також у нього був помічник з рівними правами. Організаційно відділ розділявся на три підрозділи: Агітаційно-літературно-видавничу частину в складі 4-х працівників, 2 з яких були старшинами, частину пропаганди в складі 10-ти осіб, з яких 3 старшин, частину театральну-художню у складі 4-х осіб, 1 з яких – старшина [11, арк.112]. Така схема була більш прийнятною для роботи у військах, але, на нашу думку, названі структурні підрозділи значною мірою дублювали один одного.

Як вище зазначалося, головний тягар роботи покладалася на сотенного старшину-інструктора національно-освітніх справ. Він відповідав за національно-освітню діяльність у сотні перед дивізійним інструктором і командиром сотні й інформував їх про свою роботу, навчав особовий склад історії та географії України, економіки і статистики, українського письменства, підбирав і навчав своїх помічників з найбільш підготовлених козаків, проводив у підрозділі політичне інформування та ін. [12, с.32].

Головна увага надавалася змісту і методам діяльності сотенних інструкторів як безпосередніх організаторів роботи з особовим складом. Їх призначали наказом командира дивізії (бригади), вони мали знати всіх військовослужбовців сотні та рівень їх підготовки, узгоджувати з командиром сотні час проведення агітаційних заходів. Важливою вимогою було постійно підтримувати контакт з командиром підрозділу і взаємодіяти з ним [12, с.8].

Помітне місце у роботі сотенного інструктора займав індивідуальний підхід у роботі з особовим складом. Він повинен був знати особисто кожного козака, його біографію, рівень освіти, риси характеру та ін. “Обов’язком інструктора є як найбільше часу перебувати поміж козаками... повинен він послугуватися підстаршинами й свідомими козаками... мають вони йому помагати” [12, с.9-11]. Як бачимо, враховувалася і важливість підбору активу підрозділу і робота по його навчанню та вихованню.

Головною складовою діяльності національно-освітніх інструкторів було проведення активної агітації серед особового складу. Найважливішим напрямом роботи було викладання українознавства. Вимагалася щоб за-

няття проводилися постійно за визначеним планом. Завдання командира підрозділу полягало в тому, щоб визначати час на проведення цих занять. Як правило, це була одна година у другій половині дня, хоча в окремих випадках вони могли проводитися у ранковий час. Курс українознавства включав такі розділи: українська мова, література і мистецтво; історія українського народу; історія українського війська; географія України; політичне становище України [12, с.2].

Національне виховання мало на меті підготувати свідомого озброєного захисника незалежної УНР. Тому наголошувалося: “Треба дати козакові зброю для його духа... Козак повинен знати, що щастя його тільки під синьо-жовтим прапором, що його воля тільки в УНР. Козацтво мусить бути того свідоме, що на його дивиться тепер вся Україна... Необхідно зазнайомити козаків з українською державною ідеєю” [12, с.20].

Національно-освітні інструктори відповідали й за навчання грамоті неписьменних, організацію роботи бібліотеки, хору, організацію і проведення національних свят, проведення наукових прогулянок [12, с.23-29]. Особливо важливою була робота з неписьменними козаками. Адже бойова підготовка, метою якої є навчити військовослужбовців воювати, вимагала від них відповідних знань, яких значна частина особового складу не мала, тому робота сотенного інструктора в цьому напрямі мала велике значення і водночас вимагала від нього всебічної фахової підготовки, яку він міг здобути лише під керівництвом досвідчених педагогів.

Мемуаристи мало згадують про роботу культурно-освітніх відділів у дивізіях і бригадах Армії УНР. Лише О. Удовиченко у своїй праці коротенько повідомляє про протидію агітації більшовиків: “З ... комуністичною пропагандою успішно боролася Українська Армія словом, відозвами, пресою, що її видавав пропагандистський відділ при штабі нашої армії” [24, с.144]. Г.Порохівський свідчить, що навесні 1920 р. у штаті 2-ї кулеметної бригади разом з іншими структурними підрозділами вже існував культурно-освітній відділ, але, на жаль, про організацію й особливості його діяльності він не пише [21, с.134]. Можемо припустити, що такі відділи на той час існували і в інших частинах Української армії. З архівних документів дізнаємося, як проводилася культурно-освітня робота у військових частинах Української армії: 1-й Запо-

різькій, 1-й Кулеметній, 3-й Залізній, 5-й і 6-й стрілецькій дивізіях Армії УНР [10, арк.1].

Так, у 1-й Запорізькій дивізії у складі культурно-освітнього відділу було 5 працівників. Писалася історія частини, працював театральний гурток, періодично випускався часопис дивізії “Запорожець”. Зважаючи на те, що дивізія майже постійно перебувала в боях, не було налагоджено читання лекцій на історичну тематику, за винятком окремих підрозділів. Зазначається, що старшинський склад негативно ставився до культурно-освітньої роботи. Це пояснюється тим, що деякі старшини тогочасної Запорізької дивізії ще не до кінця зрозуміли значення національно-патріотичного виховання у всебічній підготовці військ, не сприймали його як один із важливих напрямів самої роботи з підлеглим особовим складом і не усвідомили свої виняткові роль і місце у його організації і проведенні.

У 5-й і 6-й стрілецьких дивізіях було налагоджене читання лекцій на теми “Україна” та “Наддніпрянина і Наддністрянщина”, за допомогою відозв велася робота з населенням та ворожими більшовицькими військами, видавалися періодичні видання: “Вісті 6-ої Січової дивізії”, “Січовий стрілець”, гумористичний тижневик “Характерник” [10, арк.2]. У липні 1920 р. на видання “Вістей” і “Характерника” було замовлено 25 тис. марок “для змоги ведення і надаліше культурної роботи як серед козацтва, так і серед населення цивільного... культурно-освітній відділ 6 стрілецької дивізії видав 11 чисел “Вістей” і 4 числа “Характерника” [20, с.163]. Командир 6-ї Січової стрілецької дивізії полковник М. Безруч-ко ставив завдання культурно-просвітньому відділу і при цьому висловлював свої міркування щодо шляхів покращення його роботи: “Культурно-просвітній відділ... провадить працю згідно положення про культурно-освітні організації в війську, оголошеному в наказі Головної управи війська У.Н.Р. ч. 96, при чім зазначене положення вимагає слідуєчих поправок: 1) культурно-освітня організація Дивізії входить в склад Штабу Дивізії і користується правами других відділів Штабу тому, що Командир військової частини є цілком відповідальний за добробут, поведження і стан свого відділу і мусить також культурно-освітню працю застосувати до своєї частини. 2) До штату відділу необхідно додати фотографа для більш успішного провадження справи видавництва” [20, с.158]. Активно проводилася

робота з національно-патріотичного виховання у 6-й Січовій стрілецькій дивізії. За наказом генерала В. Зелінського від 13 квітня 1920 р. №8 у дивізії було розпочато культурно-масову роботу. Проводилися лекційні заняття. Зокрема вивчалися історія України, українська мова, географія України, українська культура. Для популяризації української пісні створено дивізійний хор. Побачив світ часопис “Військова просвіта” [23, с.192].

У 1-й Кулеметній дивізії поряд з іншими застосовувалася порівняно нова форма роботи, про яку, зокрема писалося так: “Під час розташування військових частин у містах, де є пам’ятники історії-старовини, читались лекції з історії на теми, що були тою чи іншою мірою пов’язані з цими пам’ятниками”. Найкраще була організована культурно-освітня робота у 3-й Залізній стрілецькій дивізії, якою командував полковник О. Удовиченко. Культурно-освітній відділ у ній існував з 15 квітня 1920 р. і його робота була добре налагоджена. Було засновано 40 книгозбірень, сотенні інструктори постійно проводили політичне інформування козаків. За рішенням командира дивізії на культурно-освітню роботу виділялися відповідні кошти. Добре було налагоджене постачання літератури у підрозділи, у т. ч. українська і польська періодика. Випущено 8 відозв до військовослужбовців дивізії, селян і більшовиків загальною кількістю 10 тис. примірників. Зроблено висновок, що рівень національної свідомості вояків добрий [10, арк.2].

Отже, культурно-освітня робота в частинах Армії УНР була організована за типовою схемою, єдиною для всього війська, але якість її була різною. Це пояснюється тим, що штати культурно-освітніх відділів вводилися у частинах неодноразово і часто із запізненням. Спостерігається й значна зацікавленість багатьох військових керівників у цій вважливій для війська роботі. Ця діяльність займала належне їй місце у загальній організації роботи з особовим складом. Були визначені її основна мета і завдання, на проведення заходів у військах виділялися по можливості кошти, але для якісної та успішної діяльності не вистачало найголовнішого – підготовлених спеціалістів. Особливо не вистачало сотенних інструкторів національно-освітньої справи, як безпосередніх організаторів роботи.

Безпосередньо національно-патріотичне виховання у військах організували такі органи як Інформаційне бюро Армії УНР і Куль-

турно-освітня управа. Ці органи, незважаючи на недоліки, характерні для їх організації та діяльності, зробили вагомий внесок у роботу з виховання особового складу Української армії.

Список використаної літератури

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління (далі – ЦДАВО) України, ф.1075, оп.1, спр.63. – Накази інспектора всіх формувань в Польщі та інших установах.
2. ЦДАВО України, ф.1075, оп.2, спр.2. – Накази Головної управи війська УНР, том 1.
3. ЦДАВО України, ф.1078, оп.1, спр.6. – Оперативні звіти командуючих військ УНР про положення на фронтах.
4. ЦДАВО України, ф.1078, оп.1, спр.11. – Збірник наказів Головної управи військ УНР.
5. ЦДАВО України, ф.1078, оп.1, спр.46. – Оперативні повідомлення отаманів військових частин Дієвої Армії УНР про стан військових частин та їх діяльність.
6. ЦДАВО України, ф.1078, оп.1, спр.78. – Накази по культурно-освітній управі Головного управління Генерального штабу, інструкції по веденню інформаційно-освітньої справи.
7. ЦДАВО України, ф.1078, оп.1, спр.90. – Накази Дієвої Армії УНР. Вирізки із газет про події на Україні.
8. ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.6. – Тимчасові штати Генерального штабу і в/частин Армії УНР.
9. ЦДАВО України, ф.1078, оп.2, спр.40. – Проект положення про Культурно-освітню управу Генерального штабу, штати і пояснювальна записка до них.
10. ЦДАВО України, ф.3172, оп.3, спр.10. – Протокол I-го з'їзду Культурно-освітніх відділів Дієвої Армії УНР.
11. ЦДАВО України, ф.3172, оп.5, спр.10. – Штати і схеми штатів штабу петлюрівської армії і її в/частин.
12. Білозерський О., Романченко Д. Порадник для національно-освітніх інструкторів в війську. – Перемишль-Ланьцут, 1920. – 32 с.
13. Даценко О. Військово-патріотичне виховання в українських збройних формуваннях в умовах боротьби за українську державність (березень 1917 – листопад 1920 рр.): дис. ... канд. іст. наук. – Київ, 2002. – 193 с.
14. Задунайський В. Збройні Сили УНР (1917–1920 рр.): дис. ... канд. іст. наук. – Донецьк, 1995. – 198 с.
15. Кравчук М. Правові основи будівництва Національних Збройних Сил України в 1914–1993 рр. (Орг. структура, штати): Іст.-правове дослідження. – Івано-Франківськ: Вид-во «Плай», 1997. – 292 с.
16. Кривизюк Л. Вишкіл та виховна робота в українських військах періоду визвольних змагань 1917–1920 років: автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Львів, 2001. – 32 с.
17. Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і Петлюріана. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2001. – 639 с.
18. Науменко А. Національно-патріотичне виховання в Армії Української Народної республіки періоду Директорії: дис. ... канд. іст. наук. – Київ, 2004. – 198 с.
19. Позняков О. Українська військова преса як складова інформаційного простору в реалізації ідеї державності (1917–1921 рр.): автореф. дис. ... канд. філ. наук. – Київ, 2002. – 20 с.
20. Прохода В. Записки до історії Сірих «сірожупанників» // За Державність. – Каліш, 1929. – Зб. 1. – С.75-128.
21. Порохівський Г. Матеріали до історії 2-ої кулеметної бригади // За державність. – Каліш, 1929. – Зб. 1. – С.135-161.
22. Сідак В. На шляху до воєнної доктрини України (історичний нарис): Монографія. – К.: Вид-во Нац. акад. СБ України; Вид-во МАУП, 2001. – 216 с.
23. Слюсаренко П. Бойовий шлях української 6-ої Січової стрілецької дивізії часів російсько-польської війни 1920 р. // Вісник Академії праці і соціальних відносин федерації профспілок України. – 2004. – №2(26). – С.190-195.
24. Удовиченко О. Україна у війні за державність: історія, організація і бойові дії 1917–1921. – К., 1995. – 206 с.
25. Українська ставка. – 1919. – 1 січня.
26. Українська ставка. – 1919. – 2 січня.
27. Українська революція: Документи 1919–1921. Джерела до новітньої історії України / Упоряд. Т. Гунчак. – Нью-Йорк: УВАН у США, 1984. – 478 с.
28. Шляхтиченко М. До історії Директорії УНР // Український історик. – Нью-Йорк–Мюнхен, 1965. – Ч.1–2. – С.56-61; Ч.3–4. – С.52-59.

Отримано: 10.09.2018 р.